

Шевченко Л.І., Дергач Д.В. (Київ, Україна)

Колір у науковому опрацюванні А.Вежбицької

У статті проаналізовано концепцію семантичних універсалій А.Вежбицької, зокрема інтерпретацію семантики кольору. Окреслено локус проблеми і можливу лінгвістичну перспективу аналізу колоративів.

Ключові слова: колір, колоратив, семантичні універсалії, кольорові універсалії.

В статье проанализировано концепцию семантических универсалий А. Вежбицкой, в частности интерпретацию семантики цвета. Определены локус проблемы и возможная лингвистическая перспектива анализа колоративов.

Ключевые слова: цвет, колоратив, семантические универсалии, цветовые универсалии.

The article deals with the problem of analysis of A. Wezhbycka's conception about semantical universal characteristics, interpretation of color's semantic.. The authors define the locus of such issue and probable linguistic perspective of color names' investigation.

Key words: color, color name, semantical universal characteristics, universal characteristics of color.

У чітко окресленій предметності наукового аналізу, коли йдеться про колоративи, насправді існує багато дискусійного, по-різному інтерпретованого, або і просто взаємовиключного. Навіть у філології, яка дослідницькій локус пов'язує зі словом, можливі розв'язання характеристик колоративів узгоджуються з підставою різними епістемами та методологіями й, відповідно, різними результатами.

А. Вежбицька, цитований і шанований у філологічному світі мовознавець, дослідник, який уже протягом не одного десятиліття об'єктивує теорію семантичних універсалій, неодноразово звертається до аналізу колоративів (в авторській термінології – позначень кольору): звернімо увагу хоч би на покликання самого автора*. Синтезовані принципи аналізу колоративів А. Вежбицька окреслює у праці «Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия» [1, 231-291], що стала складовою частиною великої, на цьому етапі наукової діяльності автора підсумкової розвідки «Язык. Культура. Познание» [1].

На перший погляд винесене як заголовне поняття «універсалії» й акцентована в текстах А. Вежбицької увага саме на «семантичних

---

* Wierzbicka, Anna. 1972. Semantic primitives. Frankfurt: Athenaum (Linguistische Forschungen 22); Wierzbicka, Anna. 1980. Lingua mentalis: The semantics of natural language. Sydney: Academic Press; Wierzbicka, Anna. 1985. Lexicography and conceptual analysis. Ann Arbor: Karoma; Wierzbicka, Anna. 1990. The meaning of colour terms: Semantics, culture and cognition. Cognitive Linguistics 1, 1: 99-150.

універсаліях» скеровує читача до структурних методологій, коли логічне впорядкування в системі визначає параметри опису. Лінгвістичний досвід читача активізує асоціації з московськими, а пізніше женецькими й американськими структуралістами, зокрема В. Московичем та ін., які досить ефективно працювали саме з колоративами [2]. Проте А. Вежбицька не зупиняється на послідовності, строгості, але водночас й обмеженості структурних методологій. Вона працює з семантикою – найбільш мінливими, найбільш рухливими, найбільш суб'єктивно (чи множинно) пояснюваними як з етимологічного, так і з функціонального погляду одиницями мови. Додамо ще ряд параметрів, без уваги до яких не може працювати філолог: еволюція слова у просторі й часі, модусні смисли, зреалізовані в тексті, суб'єктивне / об'єктивне в семантиці слова, здатність слова до символізації й відповідне поліваріантне прочитання символів залежно від світогляду й «поля культури», врешті – семантичні кореляції як результат взаємодії культур.

А. Вежбицька пропонує особливий інструментарій для вирішення принципового питання щодо пошуку «кольорових універсалій»: «зв'язок між уявленнями про колір у мозку і мовними уявленнями про колір може бути тільки опосередкованим. Шлях лежить через поняття» [1, с. 283]. Тобто, поняття в ієрархії уявлень про колір – це операційна одиниця вищого порядку, певне узагальнення смислу кольору. Без пояснення поняття, отже, не може дістати задовільних потрактувань і колір.

Якою ж є вертикаль лінгвістичного доведення А. Вежбицькою такого твердження? Дослідник виходить із того, що «колір – це не універсальне людське поняття», тому що в різних людських спільнотах «... є такі, в яких немає ні запозичень, ні власного поняття кольору» [1, 231]. Відповідно, «не універсальні й «імена кольорів», і навіть опозитивна співмірність білого – чорного, що її (якщо йти за К. Леві-Стросом) відносимо до фундаментальних характеристик структурування людського мислення.

А. Вежбицька досить категорично пояснює це: «Неправильно також, що, як іноді стверджують, у всіх мовах є слова для чорного і білого» [1, 231]. Доведення названої позиції спирається на твердження, що полісемантичне слово (тобто здатне позначати не тільки чорні, але й коричневі, сірі та темно-сині предмети) не означає чорне. На наш погляд, така вихідна теза є щонайменше дискусійною. Якщо полісемантика (а чому кольорова семантика не може бути зреалізованою в полісеманті, адже гіпотетично будь-яке слово може бути багатозначним?) включає кілька колоративів, можливо йдеться про віднесеність до абстракцій вищого рівня, коли розрізняються світле – темне, або ж необхідним є екстралінгвальний коментар, опертий на факти історико-культурної специфіки і стадіальності тої чи іншої мови. Хоча внутрішня логіка в позиції А. Вежбицької очевидна. Справді, для моделювання принципів опису семантичних універсалій полісемантики, в яких мотиваційні критерії ядра – периферії чи основного й похідних значень не спрацьовують, необхідні інші пояснення.

Дослідниця знаходить їх у нейрофізіологічній фактології, яка є співмірною з лінгвістичним досвідом. Звідси теза: «Всі мови мають слово для поняття БАЧИТИ, але не обов'язково мають його для «кольору». Якщо, отже, звернутися до контексту культури, зорове сприйняття постає складним й інтегральним, зважаючи на колір, форму, фактуру й інші ознаки, що їх можна розглядати як неподільне ціле [1, 231]*.

Звідси наскрізна теза А. Вежбицької: «Я не сумніваюсь в існуванні деяких «універсалий зорового сприйняття», що можуть бути описані при вивченні мов світу... «Кольорових універсалий» не може бути, тому що категорія «колір» як така не є універсальною. Між тим «бачення» - це дійсно універсальне людське поняття [1, 231].

Зрозуміло, дисципліна структурної мотивації щодо семантичної мінливості вимагає нетривіальних методів розв'язання поставленої дослідником задачі, або ж виходу за межі фахового знання в пошуку додаткової інформації. А. Вежбицька звертається до онтологічно зумовленого досвіду людини: так постає пояснення понятійної віднесеності семантики до опозиції «день» (парадигма семантики світлого) і «ніч» (відповідна парадигма темного), широко ілюстрованої авторитетними висловлюваннями Ф. Беррена, С. Харгрейв та ін.

Певний сумнів абсолютної доведеності позиції викликає хіба що опрацьований матеріал. Так, думка А. Вежбицької, з покликанням на С. Харгрейв, щодо аргіогі зрозумілої ситуації, коли різниця між «темними» і «світлими» кольорами відіграє найважливішу роль у більшості мов світу, спирається на дослідження австралійської мови куку яланджи. У свою чергу С. Харгрейв залучає до аналізу результати польових досліджень Р. Джоунз і Б. Міхан, які вивчали колоративи в Анбаррі (північ і центральна частина півострова Арнем-Ленд) і доводять домінанту лише двох кольорів – темного і світлого. До цієї ж думки схиляється С.Л. Девіс, який аналізував мову дітей у Мілінгімбі, що знаходиться також на Арнем-Ленді.

А отже, вибудовується ланцюжок доведень і покликань, опертий на польові дослідження мов, які, за Б. Берліном і П. Кеєм, відносяться до II ступеня розвитку відповідно до еволюційної послідовності колоративів. Ситуація з можливим і несуперечливим віднесенням до схеми «світле – темне» колоративів у високорозвинених мовах не прояснюється, хоча і згадується. Так, в іншому місці А. Вежбицька зазначає, що в англійській та багатьох інших мовах «колір» є самодостатнім семантичним полем. Проте

---

* Зауважимо, А. Вежбицька у цих твердженнях солідаризується з Ван Бракелом, який зазначає, що в західних мовах кольорова сфера чітко відрізняється від інших категорій. Більше того, відтінки кольору є важливішими, ніж яскравість і насиченість. Натомість в інших культурах ознака кольору нівелюється і він не існує як окрема ознака [17].

шукати у всіх мовах поля «кольорової семантики» - це нав'язувати різним культурам перспективу лише одної з них. І додає: «насамперед сучасної високорозвиненої західної культури» [1, 232]. Закономірно виникає питання: якщо йдеться про наскрізні «семантичні універсалії», то хіба вони стосуються лише дитинства людства, а не всіх мов?

В аналогічний спосіб розв'язується питання про другу універсалію, пов'язану з оточенням (тлом) як фундаментальним структурним елементом референції за будь-якого опису зорового сприйняття. Аргументація А. Вежбицької будується на асоціативній семантиці проєкції «бачення» на пейзаж, інтер'єр (звідси англ. *view, scenery, landscape*, які пов'язують ідею бачення з місцем), «подібності» в зорових відчуттях (*gold* – зроблений із золота, *golden* – на вигляд подібний до золота та ін.).

Розуміючи позитиви і водночас недостатність класифікаційних моделей «кольорових універсалій», побудованих раніше, і передусім дослідницької практики Б. Берліна і П. Кея, що її Р. Шведер і Е. Бьорн називають прикладом застосування «правила обмеження даних», А. Вежбицька знаходить власний шлях. Якщо Д. Локка, Д. Юма, Р. Карнапа і Л. Вітгенштайна цікавить **МОВА**, то лінгвіста мають цікавити **МОВИ**. В їх зіставленні, етимологічних інтерпретаціях і здатності останніх мати пояснювальну силу. Відтак «якщо *niebieski, синій* чи *aoi* не означають те ж саме, що і *blue*, то що в такому випадку вони позначають? І чому тоді відповідає *blue*?» [1, 236]. Якою мірою наукове знання фізичних властивостей кольору, його хроматології, нейрофізіології кольоросприйняття дозволяє аналізувати кольорову концептуалізацію? Відповідно, кольорова концептуалізація, на повторювану в різних контекстах думку А. Вежбицької, різна в різних культурах, хоча і з елементами вражаючої подібності: «Концептуальні універсалії, - як формулює дослідник, - дійсно існують, але я думаю, що вони можуть бути знайдені тільки завдяки концептуальному аналізу, опертому на дані багатьох мов світу, а не завдяки нейрофізіологічним дослідженням» [1, 237].

Пізніше А. Вежбицька дещо дезавує категоричність вищенаведеної тези, погодившись, що «говорити так – не означає заперечувати той факт, що деякі елементи наших кольорових концептів можуть значною мірою залежати від нашої загальної людської природи і що культура взаємодіє з нашим біологічним сприйняттям при формуванні кольорових понять» [1, 239].

Але напрямком обрано. Математичні моделі не дають повних відповідей у семантиці, тому що не можуть визначити значення жодного з кольорів у жодній із мов, і таким чином «принижується роль дискретності і переоцінка значення недискретності». Більше того, переоцінюється

методологія теорії розмитих множин^{*}, хоча в наслідку жодне значення будь-якої природної мови не має адекватного опису. Із погляду мовознавства, отождоження значень із денотатами є не тільки наївним (дотепна аналогія з «Мандрями Гулівера», де мудреці замінювали слова демонстрацією предметів і носили з собою все, про що збиралися говорити, додає іронічної переконливості аргументам А. Вежбицької), але і не дозволяє дослідити МЕЖІ між кольорами.

Аналіз колористики у психолінгвістичних експериментах (ідеться, зокрема, про праці Р. Фрумкіної та ін.) переконують А. Вежбицьку в тому, що відповіді інформантів «не можуть бути вирішальним аргументом – їх треба інтерпретувати і робити з них висновки» [1, 244]. А отже, продуктивна перспектива – концептуалізація універсальних характеристик колоративів «світових мов, відбитих у кольоровому сприйнятті на певній стадії розвитку в термінах імен референтів, важливих для певного середовища існування людини, таких, як мінерали характерного вигляду, тварини чи рослини» [1, 282].

Саме в такий спосіб і розглядає А. Вежбицька основні кольори спектру, звертаючись до етимології слів у різних мовах і з проєкцією на діахронію / синхронію (так, пол. *czerwony* пов'язується з назвою черв'яка певного виду, хоча автор і не переконана, що ці зв'язки простежуються на синхронному рівні; аналогічно рос. *голубий* асоціюється з кольором неба та ін.).

Полемізуючи навіть у висновках із теоріями, що пояснюють колоративи в термінах нейрофізіології, й широко цитуючи опонентів (на наш погляд, це виразно свідчить про незавершеність дискусії), А. Вежбицька пропонує для наукової спільноти власні твердження. Так, відповідь лінгвіста на

---

^{*} Ця теорія була запропонована в 60-х роках 20 століття Л.А. Заде як нова математична концепція, пов'язана з більшою чіткістю аналізу мисленнєвих процесів. Дослідник акцентував увагу на "розмитості", "нечіткості" вихідних математичних об'єктів, на тому, що в мисленні людини відтворюються не числа, а елементи нечітких множин або класів об'єктів. Тому інтерпретація, на думку Л.А. Заде, можлива лише в конструктах багатозначної логіки, яка, на відміну від класичної логіки, оперує трьома і більше значеннями істинності. Для лінгвіста така концепція дозволяє врахувати поліваріантність семантики слова, яка реалізується в контексті, з урахуванням завдань і особливостей комунікації. В першу чергу, йдеться про функціональний опис лексеми, звернення не до константних, а навпаки – до динамічних особливостей, які можуть трансформуватися, еволюціонувати під впливом екстралінгвальних чинників. Наприклад, лише контекст допоможе мовознавцю визначити семантичні доміанти, лінгвостилістичний потенціал колоративу **білий** у таких словосполученнях: *білий сніг, білий пісок, біле молоко, білі хмари, біле сонце, біле волосся, білі руки, біла людина* та ін. "Теорія розмитих множин" для мовознавчого аналізу розширює спектр мотиваційних характеристик, які, вибудовані за логічним принципом, виявляють особливі для кожної полісемантими функціональні параметри.

питання: «Але як мова може бути «прямо» пов'язана з психічними реакціями?» корелює з аналітичним досвідом А. Вежбицької - «Мова відбиває концептуалізацію, а не «репрезентацію кольору в нервових клітинах... десь на шляху від ока до мозку» [14, 617]. Відповідно «зв'язок між уявленнями про колір може бути тільки опосередкованим. Шлях лежить через поняття» [1, 283].

Розгорнутий коментар цієї тези є намаганням А. Вежбицької зосередити увагу читача / колеги на вихідних позиціях авторського бачення проблеми: дані чуттєвого сприйняття суб'єктивні – поняття спільні для всіх; можливість повідомлення про наше суб'єктивне сприйняття кольору залежить від здатності перевести його в поняття, зрозумілі іншим людям.

А отже, на думку А. Вежбицької, кольорове сприйняття не є відповідністю слову. Ми тільки можемо про нього говорити, тому що вміємо пов'язувати зорові категорії з певними універсальними моделями, до яких можна віднести вогонь, сонце, рослинний світ і небо (так само день і ніч). І саме ці моделі складають основні точки референції в людській «розмові про колір».

Уточнимо, А. Вежбицька в цьому випадку (як і в інших, що передували висновкам) не звертає уваги на цивілізаційну стадіальність постання запропонованих нею універсальних моделей, зокрема, коли йдеться про вогонь, що, як відомо, є надбаннями цивілізації, хронологічно набагато пізніше концептуалізованим, ніж небо, сонце і рослинний світ. Зрозуміло також, що критика нею С. Харкнес [11, 197] є позиціонуванням теорії семантичних універсалій, а не заглибленням у когнітивну лінгвістику, нехай і в проекції на «когнітивні зачіпки для кольорової номінації».

Важливо інше. Аналітика А. Вежбицької – концептуальний погляд на окреслений нею спектр проблеми, що спирається на точно дібрану фактологію. Водночас це погляд мовознавця, який долучає нас до широкого гуманітарного знання й акцентує увагу на співвіднесенні параметрів лінгвістичного – нелінгвістичного.

Тому А. Вежбицька проти хибних протиставлень. На її думку, «нехай на лінгвістичні категорії дійсно можуть впливати – хоча й опосередковано – перцептивно-когнітивні фактори, але це не заважає мові впливати на мислення». Тому носії англійської мови не усвідомлюють, що *blue* – не більш загальнолюдський, ніж *голубий* чи *aoi*, оскільки мислення співвідноситься з концептуальною репрезентацією кольору, хоча і з нетотожністю.

Концептуалізація кольору людиною, відбита в мові, потребує звернення до понятійних універсалій, таких як БАЧИТИ, ЧАС, МІСЦЕ, ПОДІБНІСТЬ, - підкреслює А. Вежбицька. Пояснення концептуалізації, її варіативних й універсальних рис, потребує уваги до сутностей того, як ми говоримо про те, що бачимо, не обмежуючи штучно дані й залишаючи поза аналізом «феномен нейрофізіологічного начала».

Логічно завершений виклад теорії А. Вежбицької певною мірою вичерпує окреслений нею локус проблеми і дослідницькі принципи доведення. Проте водночас формує нові питання і проводить межу між іншими локусами, які ще мають бути описані.

Твердження (звернімо увагу – висновкове) А. Вежбицької «не дивлячись на опосередковані зв'язки з людською нейрофізіологією, значення назв кольору (як і значення назв емоцій) є артефактами культури» [1, 285] розгортає дослідницький вектор в інші площини – площини функцій, історії цивілізації та місця в ній словесної культури, стадіальності людського мислення і його вербалізованих репрезентацій, етнічної специфіки семантичних універсалій як ідентифікатора особливого ментального досвіду та ін.

Важливим і, підкреслимо, надзвичайно актуальним є дослідницький локус, в якому має бути проаналізований ресурс колоративів, пов'язаний зі здатністю впливати на психіку, маніпулювати свідомістю, змінювати сприйняття кольорової палітри аж до зсувів у поняттєвій об'єктивності світу. В такій постановці питання неототожене з лінгвістикою нейрофізіологічне знання (і в цьому абсолютну рацію має А. Вежбицька) постає титаном, який здатен допомогти мовознавству досягнути глибини людської психіки та її тонкої діяльності й залишитися при цьому наукою про слово.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Вежбицька А.* Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая ; Пер. с англ. Отв. ред. М.А. Кронгауз ; Вступ. ст. Е.В. Падучевой. - М. : Русские словари, 1996. - 416 с.;
2. *Москович В.А.* Статистика и семантика (опыт статистического анализа семантического поля) / В.А. Москович. - М. : Наука, 1969. - 304 с.;
3. *Фрумкина Р.* Цвет, смысл, сходство / Р. Фрумкина. - М. : Наука, 1984.;
4. *Berlin B.* Basic colour terms : their universality and evolution / B. Berlin, P. Kay. - Berkeley : University of California Press, 1969.;
5. *Berlin B.* The world colour survey / B. Berlin, P. Kay, W.R. Merrifield. - Dallas : Academic Publications of the Summer Institute of Linguistics, 1991.;
6. *Birren F.* Color and human response / F. Birren. - New York : Van Nostrand Reinhold Company, 1978.;
7. *Boas F.W.* Introduction to Handbook of American Indian Languages / F. Boas, J. Powell / Indian Linguistic Families of America North of Mexico ; Ed. by P. Holder, 1966.;
8. *Bruckner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Bruckner. - Warsaw : Wiedza Powszechna, 1957.;
9. *Davis S.L.* Colour classification and the Aboriginal classroom / S.L. Davis // Application of Linguistics to Australian Aboriginal Contexts. - Clayton, Victoria : ALAA, 1982. - P. 68-77.;
10. *Halliday M.A.K.* Spoken and written modes of meaning / Michael A.K. Halliday // Comprehending oral and written language. - New York : Academic Press, 1987. - P. 55-82.;
11. *Harkness S.* Universal aspects of learning colour codes : A study in two cultures. *Ethos* 1, 1973. - P. 175-200.;
12. *Hewes G.W.* Comment on MacLauray's «From brightness to hue: An explanatory model of color-category evolution» / Gordon W. Hewes. - *Current Anthropology*, 1992, 33, 2. - P. 163.;
13. *Jones R.* Anbarra concepts of colour / R. Jones, B. Meehan // Australian Aboriginal concepts. - Canberra : Australian Institute of Aboriginal Studies, 1978. - P. 20-29.;
14. *Kay P.* The linguistic significance of the

meaning of basic colour terms / P. Kay, C. McDaniel // *Language* 54, 1978. – P. 610-646; 15. *Kay P.* Biocultural implications of systems of color naming / P. Kay, B. Berlin, W. Merrifield // *Journal of Linguistic Anthropology* 1, 1, 1991. – P. 12-25; 16. *Shweder R.A.* Does the concept of the person vary cross-culturally? / Richard A. Shweder, Edmond J. Bourne // *Culture theory : Essays on mind, self, and emotion.* – Cambridge : Cambridge University Press, 1984. – P. 158-199; 17. *Van Brackel J.* The plasticity of categories : The case of colour / J. van Brackel // *British Journal for the Philosophy of Science* 44, 1993. – P. 103-135; 18. *Wierzbicka A.* Semantic primitives / Wierzbicka Anna. – Frankfurt : Athenäum (Linguistische Forschungen 22), 1972; 19. *Wierzbicka A.* *Lingua mentalis : The semantics of natural language* / Wierzbicka Anna. – Sydney : Academic Press., 1980; 20. *Wierzbicka A.* *Lexicography and conceptual analysis* / Wierzbicka Anna. – Ann Arbor : Karoma, 1985; 21. *Wierzbicka A.* The meaning of colour terms : Semantics, culture and cognition / Wierzbicka Anna // *Cognitive Linguistics* 1, 1, 1990. – P. 99-150.

Шевченко М.В. (Київ, Україна)

Парадигматичні особливості українських дієслів руху у світлі лінгводидактики

У статті проаналізовано особливості лексичної семантики дієслів руху української мови, їхні парадигматичні характеристики, що є суттєвими з точки зору лінгводидактики.

Ключові слова: лінгводидактичний опис, дієслова руху, спрямованість/неспрямованість (різноспрямованість) руху, спосіб пересування, середовище пересування.

Статья посвящена анализу особенностей лексической семантики глаголов движения украинского языка, их парадигматических характеристик, существенных с точки зрения лингводидактики.

Ключевые слова: лингводидактическое описание, глаголы движения, направленность/ненаправленность (разнонаправленность) движения, способ передвижения, среда передвижения.

The lexical semantic peculiarities of verbs of motion in Ukrainian language, their paradigmatic characteristics being essential from the linguodidactical point of view are analyzed in the present article.

Key words: linguodidactical description, verbs of motion, directionality/non-directionality (multiple directionality) of motion, motion mode, motion surroundings.

Постановка проблеми. Потреба лінгводидактичного опису дієслів руху (далі – ДР) зумовлюється низкою лінгвістичних і позалінгвістичних чинників. З одного боку, ДР, позначаючи концептуально значущі для життя й орієнтації людини просторові відношення, входять до ядра системних засобів природної мови й посідають пріоритетне місце в мисленні й процесі